

Flídr, Aleš

Architektonické proměny portálu a kostela sv. Martina v Dolních Loučkách

Opuscula historiae artium. 2011, vol. 60 [55], iss. 2, pp. 76-91

ISSN 1211-7390 (print); ISSN 2336-4467 (online)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/115774>

Access Date: 27. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Architektonické proměny portálu a kostela sv. Martina v Dolních Loučkách*

Aleš Flídr

Věnováno prof. Jiřímu Kroupovi k jeho významnému životnímu jubileu.

The article examines the development of the construction of the church of St. Martin in Dolní Loučky near Tišnov, which in the 13th century was in the possession of the relatively rich family of the Lords of Deblín. The late Romanesque longitudinal nave with a tower in front of the western façade later had a Gothic presbytery added to it. A vault was not built into the building until the Baroque period. A relatively large portal used to be located in the southern wall of the church, but in the mid-15th century it was removed and transferred to the front wall of the tower. In carrying out this operation, the stonemasons could not avoid some changes that were required by the new setting and different architectural principles, but nevertheless they managed to preserve the original appearance of the edifice, for which there exist many parallels both in the Czech Republic and elsewhere.

Keywords: Dolní Loučky; church of St. Martin; construction development; gothic portal; the Lords of Deblín

Mgr. Aleš Flídr
Seminář dějin umění, Masarykova univerzita Brno /
Department of Art History, Masaryk University Brno
e-mail: ales.flidr@seznam.cz

Středověké památky, ať už jsou to sochy, obrazy nebo architektura, se jen málokdy dochovaly v původní nezměněné podobě. Jejich původní vzhled, který jim dal středověký mistr či tovaryš, prošel v následujících staletích řadou proměn. Tento proces, který lze označit za tzv. „druhý život“, obnáší především celou řadu destruktivních zásahů (války, požáry, přírodní katastrofy, obrazoborectví atd.), můžeme sem ale řadit i záměrné úpravy vycházející z nových estetických norem (přesekávání, přemalby, přestavby, nové omítnutí), dále tzv. puristické zásahy; moderní doba pak přinesla památkovou péči a s ní i snahy o restaurování a rekonstrukci historických památek. Všechny tyto intervence tak mají za následek, že dnešní badatel, než se pustí do řádného rozboru starého díla, musí jeho skutečnou podobu hledat pod nánosy výše zmíněných zásahů, jež navrstvila uplynulá staletí. V bádání obecně platí přímá úměra, čím více jich proběhlo, tím je jeho práce těžší. Farní kostel sv. Martina v Dolních Loučkách je sice drobná stavba, přesto patří mezi nejvýraznější příklady toho, jak může být „druhý život“ uměleckého artefaktu bohatý a jaké překážky stojí badateli v cestě, jestliže se rozhodne prozkoumat jeho historické proměny.¹

1. V písemných pramenech se Dolní Loučky poprvé objevují v souvislosti s Hartlebem, podle erbu příslušníkem významného moravského rodu 13. století, rodu pánů z Deblína.² Ve starší literatuře se uvádí Hartleb s přídomkem z Louček už k roku 1236,³ jde o svědeckou přítomnost na listině, jež je však dnes posuzována jako Bočkovovo falzum. Naopak za pravý lze označit dokument z roku 1278, v němž „Hartlebus de Loucka“ potvrzuje tišnovskému klášteru patronátní právo kostela ve Velké Bíteši, které mu bylo kdysi uděleno králem Václavem I.⁴ Někdy kolem poloviny 13. století se tedy oddělila od hlavní deblínské rodové linie vedlejší větev, jež kolonizovala část Českomoravské vysočiny ležící západně od panství kláštera Porta coeli. Jako centrum této oblasti vznikl ve 3. čtvrtině 13. století hrad, jenž byl na plochu největší v okolí. Archeologický materiál nám dokládá jeho existenci od 2. poloviny 13. století do 2.

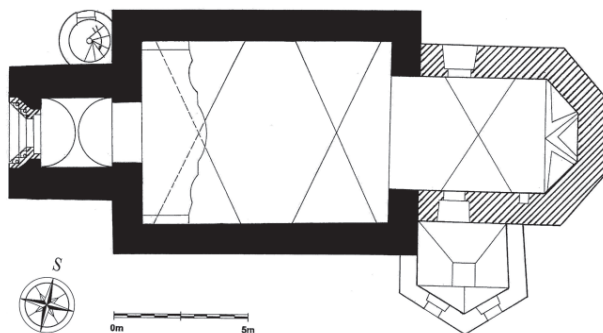
poloviny 15. století.⁵ Roku 1322 je připomínán Vítek z Loučky,⁶ zřejmě poslední příslušník zdejší větve pánů z Deblína. Hlavní větev Deblínských vymřela již v devadesátých letech 13. století, Deblín tehdy přešel do ruku Tasovců sídlících na Lomnici. V roce 1353 na zdejší hradě seděl Hroch z Kunštátu, píšící se i po Loučkách,⁷ po jeho smrti majetek zdědila boledadická větev tohoto významného moravského rodu, která zde sídlila až do roku 1502. Ve zmíněném roce Herolt Kuna z Kunštátu prodal majetek pánům z Lomnice,⁸ hrad už byl v této době uváděn jako pustý, zanikl nejspíše za uherských válek Matyáše Korvína s Jiřím z Poděbrad. Posledním důležitým datem pro naše bádání je rok 1519, kdy byla větší část Dolních Louček i se dvorem a patronátem zdejšího kostela prodána klášteřu Porta coeli.⁹

První zmínka o faře, a tedy i o kostelu v Dolních Loučkách pochází z roku 1381,¹⁰ tehdy byla svatyně zasvěcena sv. Máří Magdaléně. Jádrem kostela je však daleko starší, neboť obdélná loď dnešní stavby má pozdně románský původ. Zdeněk Kudělka kostel bez rozlišení stavebních fází datoval do let 1240 až 1250.¹¹ Loď byla původně plochostropá, nad barokní klenbu vystupuje vnitřní omítka, jež je dodnes vidět pod střechou kostela. [obr. 4] Omítka dosahuje téměř až ke koruně zdiva, není vidět žádná malba, jen bílá líčka. Okna, pocházející z barokní doby, jsou zřejmě proražena v místech původních záklenků. Obě západní nároží lodi jsou zdůrazněna armováním tvořeným pravidelnými kvádry z jemnozrné červené arkózy, pískovcového materiálu, jenž se vyskytuje v Boskovické brázdě, a to především v okolí Drásova. Samotná stavba je zbudována z lomového kamene místního původu.

Na pozdně románskou loď původně navazovalo kněžiště, jehož podobu dnes neznáme. Dnešní polygonální presbytář bez opěrných pilířů pochází z pozdější doby, neboť je připojen k lodi na spáru. [obr. 1] Byl taktéž vybudován z lomového zdiva, polygonální hrany závěru jsou armovány opracovanými kvádry z jemnozrné červené arkózy. Nad klenbou kněžiště není vidět žádný pozůstatek vnitřní omítky, velice dobře zde však můžeme pozorovat, že v souvislosti se zaklenutím kostela byl stržen původní vítězný oblouk, není ale zcela zřejmé, zda k tomu došlo v době výstavby presbytáře či později. Bohumil Samek klade výstavbu kněžiště i zaklenutí celého kostela do stejného časového horizontu, a to do doby po polovině 17. století.¹² V případě valené klenby s dotýkajícími se výsečemi lze tento názor akceptovat, podoba kněžiště však této představě neodpovídá. [obr. 3] Velká síla zdiva, mělký tvar polygonu, jenž velice připomíná půlkruhovou apsidu, a opracované mohutné kvádry na hranách závěru svědčí spíše pro raně gotickou epochu. Podoba presbytáře byla zřejmě změněna poměrně brzy po stavbě kostela. K obdobné změně koncepce došlo v moravském prostředí např. během výstavby klášterní baziliky v Oslavanech.¹³ Polygonální presbytář bez opěrných pilířů se v raně gotickém období objevuje i u jiných staveb, připomenu kostely v Dolních Dubňanech, Uhřicích, Kvasicích, Vískách

nebo Deštné-Roubanině, taktéž kapli sv. Máří Magdalény v Jasenici, doba výstavby je ve všech uvedených případech kladena do průběhu 2. poloviny 13. století. V prostředí nedalekého kláštera Porta coeli se nacházela kaple sv. Kateřiny, dnes doložená pouze archeologicky,¹⁴ jejíž polygonální závěr byl též ochuzen o opěráky, stejnou úpravu taktéž můžeme dodnes spatřit na dvou bočních kaplích připojených k východní straně transeptu zdejší baziliky. Oba příklady z Předklášteří se shodně datují do doby před polovinou 13. století. Na druhé straně lze též najít případy, kdy tento typ kněžiště přežívá ještě hluboko do 14. století, příkladem je kostel sv. Kunhuty v Kostelci u Jihlavy.¹⁵

Během opravy v roce 1955 byla zachycena na několika kvádrech tvořících hrany závěru malba na kameni, přesněji vzor tvořený z červených linek, pole mezi nimi byla polychromována černě a žlutě.¹⁶ Tento detail rozhodně nelze řadit do barokní doby, upomíná daleko více na pozdní gotiku či ranou renesanci. [obr. 5, 6] V moravském prostředí lze nalézt nejbližší analogii na presbytáři farního kostela v Rančířově u Jihlavy, zdejší vrcholně gotická okna, do nichž byly v baroku vloženy nové okenní otvory, jsou orámovány geometrickým dekorem, a to taktéž v barevné kombinaci černé, červené a žluté. Výzdoba ve velmi blízkých tvarech a totožných barvách se vyskytuje i v interiéru kostela v Dalečíně na horní Svatce, jež je v literatuře kladena buď kolem poloviny,¹⁷ nebo do konce 15. století.¹⁸ Fakt, že zdivo nad dnešní barokní klenbou není omítnuto, lze vysvětlit dvěma způsoby. Zaprvé presbytář byl sice v době výstavby zaklenut, ale do dnešní doby se nedochovaly žádné viditelné stopy po výběžích klenebních žeber. Za druhé zaklenut nikdy nebyl, za třicetileté války byl však v koruně zdiva poškozen, takže před vnesením klenby musel být znovu dozděn. Druhou hypotézu by podporovala absence opracovaných pískovcových kvádrů v horní části hran polygonu. Uvedené, na závěru chybějící články se během pozdějších stavebních prací ocitly v dochované barokní hřbitovní zdi,

1 – Půdorys kostela – pozdně románská část vyznačena černě, gotická šrafovane, nerozlišené zdivo je barokní. Dolní Loučky, kostel sv. Mikuláše

kde je lze spatřit dodnes. [obr. 15] Na žádném z opracovaných kamenických článků použitých na kostele se doposud nenašla jediná kamenická značka.

V Bočkově sbírce se pod č. 8888 dochoval dokument dokládající svěcení kostela v Dolních Loučkách.¹⁹ V roce 1486, na svátek sv. Diviše, olomoucký sufragán-arcidiakon Ondřej, biskup nikolský, znovu vysvětil kostel sv. Martina i s jedním oltářem a přilehlým hřbitovem, přičemž ve starším oltáři našel ostatky sv. Felixe a Adauka. S tímto datem je v odborné literatuře spojována nejen změna zasvěcení kostela, ale i okamžik postavení věže před západním průčelím lodě. Zatímco Řehoř Volný uvedenou věž datoval do 15. století, Renata Malinová ji zařadila spolu s lodí i kněžištěm do nejstarší fáze, již datovala do čtyřicátých let 13. století, a dále uvedla, že valená klenba v přízemí nesla panskou tribunu, na ni se vstupovalo pravděpodobně portálem v severní zdi věže, k němuž dnes vede šnekovitě schodiště přistavěné v barokní době.²⁰ Jestliže Albert Kutal předpokládal před znovuvysvěcením kostela v roce 1486 větší stavební akci, ale až na portál ji blíže nespecifikoval,²¹ Bohumil Samek výslovně píše o postavení věže a s tímto počinem spojuje i přenesení portálu. Dalším dokladem této stavební fáze má být nápis na reliéfním nápisovém vlysu na zvonu zavěšeném ve věži, podle něhož byl ulit roku 1491.²²

Věž je postavena z lomového kamene, její západní nároží jsou opět armována pravidelnými kvádry z červeného

2 – Západní průčelí. Dolní Loučky, kostel sv. Mikuláše

arkózního pískovce. Obojí sahá pouze po hřeben střechy nad lodí, zvonivé patro je dnes vyzděno z cihel, původně bylo zřejmě dřevěné. Bohumil Samek nabízí vysvětlení (v závorce s otazníkem), že opracované kvádry na nároží byly druhotně použité a pocházely ze starší stavby. Vedle výše popsané nesrovnalosti stojí proti jeho názoru taktéž drobné kruhové okénko se šikmou špaletou, jež se nalézá na průčelní straně a vede do prvního patra, tedy na předpokládanou tribunu. [obr. 2] I jeho ostění je vytvořeno z červené arkózy. Dokladů o druhotném proražení západního vstupu do kostela přízemím věže máme nejen v moravském prostředí celou řadu. Tribunový typ kostela, tradičně také nazývaný vlastnický, má v oblasti severně od Brna své zastoupení, připomenu kostel v Újezdu u Černé Hory²³ nebo dnes již zaniklou svatyni sv. Klimenta u Lipůvky.²⁴ Otázku stáří věže by nejlépe zodpověděla stavební spára mezi věží a lodí, ve výše citované zprávě z roku 1955 se však píše, že celý kostel je postaven z lomového zdiva, případné stavební fáze nejsou nikterak zmiňovány, fotografická dokumentace z doby opravy vnějších fasád stavby je minimalistická. Jen na okraj otázky, co mohlo být v roce 1486 zřejmě svěceno, si dovoluji z listiny z Bočkovy sbírky připomenout zmínku o jednom oltáři. Ve sbírkách Moravské galerie se totiž nalézají dvě sochy, které byly sice v roce 1933 získány koupí ze soukromé brněnské sbírky, ale podle ústní tradice jsou považovány za součást původního vybavení kostela v Dolních Loučkách.²⁵ Kaliopi Chamonikola obě sochy na základě stylového rozboru datuje do doby kolem roku 1500, ale vzhledem k tomu, že je řadí do pogerhaertovské umělecké generace, můžeme dobu jejich vzniku posunout o něco dopředu, v našem případě ke zmíněnému roku 1486.

Z pozdějších úprav sakrální stavby zmíním jen ty nejdůležitější. Po polovině 17. století byl kostel zaklenut, do poloviny 18. století Bohumil Samek klade vyzvednutí kruchty s jemně zvlněným parapetem, nesené jediným segmentovým obloukem, stavbu točitého schodiště do patra věže a též postavení pětiboké sakristie na jižní straně kněžiště. Sakristie je zaklenuta nepravidelnou zalamovanou klenbou, síla zdi je téměř poloviční oproti kněžišti a její nároží nejsou nikterak armována. V té samé době byla též upravena okna na jižní straně věže a vyzděno zvonivé patro. Podle zjištění odborné komise z roku 2001 hambálový krov kostela pochází z pozdního baroka.²⁶ Během 19. a 20. století se hmota stavby už nikterak výrazně neměnila, v písemných pramenech máme doloženy jen běžné opravy fasád a interiérů, připomenu jen výše zmiňované otlučení venkovní omítky na celém kostele, jež proběhlo v roce 1955 a které i přes výslovné přání památkového ústavu nebylo řádně zdokumentováno. V roce 1984 vznikla čtvercová přístavba s WC na severní straně kněžiště.

2. Již jsem se několikrát zmínil o portálu, který se nachází na západním průčelí věže. Jedná se o mohutný vstupní útvar na trychtýřovitě se zužujícím půdorysu se dvěma profilo-

3 – Pohled do interiéru. Dolní Loučky, kostel sv. Mikuláše

4 – Středověká omítka vystupující nad barokní klenbu lodě. Dolní Loučky, kostel sv. Mikuláše

5 – Detail polygonálního závěru. Dolní Loučky, kostel sv. Mikuláše. Spisový archiv NPÚ, ú. o. p. Brno

vanými ústupky a dvěma sloupky v ostění, se čtyřmi jemně zalomenými archivoltami v horní části a s tympanonem, jenž je položen na orámování vlastního průchodu do podvěží. Sloupky jsou dole zakončeny diagonálně natočenými patkami, nahoře pak kalichovitými hlavicemi. Vnější rozměry portálu jsou 269×385 cm, šířka a výška vnitřního průchodu činí 105×210 cm. Již Albert Kutal si povšiml rozdílů mezi hlavicemi, jež jsou vytvořeny z hrubé arkózy a nesou daleko více

stop po poškození vnějšími povětrnostními vlivy, a zbytkem portálu, který je vytesán z jemného arkózního pískovce a v lepším stavu dochování. Na tomto rozdílu založil i svůj názor o různém stáří popsaných částí vstupu.²⁷ Dobroslav Líbal, který se dolnoloučského portálu stručně dotkl ve dvou pracích, sice rozdíl v kamenické práci zaznamenal, ale považoval je časově za poměrně blízké, a tak položil jeho vznik do doby okolo roku 1260.²⁸ Při detailnějším pohledu na portál zjistíme, že rozmanitost jeho jednotlivých článků je ještě bohatší. Z hlediska použitého materiálu, stavu dochování a časového zařazení lze portál rozdělit na čtyři různé části. [obr. 7]

Za prvé je to sedlové orámování vstupu, zhotovené z jemnozrné arkózy, které je velmi dobře dochováno a nese nepochybné prvky pozdní gotiky. Do druhé skupiny patří pás ostění s kalichovitými hlavicemi zakončenými krycími deskami, jež vytvářejí jakousi průběžnou římsu, oddělující spodní část portálu od archivolt. Zde byla použita velmi hrubozrná arkóza, hlavice i krycí desky jsou značně poničené, skoro to vypadá, že byly poškozeny nejen povětřím, ale i lidskou rukou. [obr. 8, 10] Stylově odpovídají kamenickému okruhu, jenž měl své centrum na stavbě v klášteře Porta coeli v dnešním Předklášteří u Tišnova. Kalichovité hlavice obalené jazykovitými listy s bobulemi najdeme na řadě míst předklásterské stavby, včetně hlavního portálu, laločnaté listy ve dvou řadách nad sebou se objevují na několika konzolách v ambitu.

Třetí odlišnou část tvoří tympanon o rozměrech 155×100 cm, který je vytesán z hrubší arkózy a nese téměř žádné stopy po poškození. Nad jeho stářím se však vznáší určitý otazník. Silně stylizované listy po obvodu mají laločnatý charakter, snad je to nápodoba vinných listů, lupeny v dolních rozích se jim blíží nejvíce, na první pohled je tedy možné tympanon spojovat se zmíněnou dílnou v Porta coeli, jak to poprvé učinil Albert Kutal. Listy na tympanonu z Dolních Louček mají též řapíky směřující ke středu, stoněk však chybí. Místo něho je zde hrana, která ohraničuje vnitřní plochu, na níž je velmi mělký reliéf kříže na třech lalocích. Tento detail i zvláště stylizované listy nás vybízí k zamyšlení nad nabízenou datací. [obr. 12]

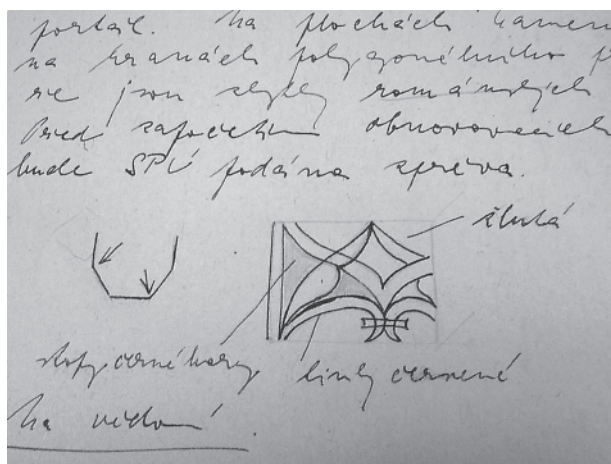
Do čtvrtého, posledního dílu portálu lze zahrnout vlastní ostění a archivolt. Ostění je vyhotovené z jemnozrné arkózy, v některých partiích lze nalézt drobná poškození, ale nikterak výrazná. Obloučnaté pruty s noskem na vrcholu a s jednou boční lištou se střídají se žlábkem, jež jsou dole uzavřeny bočním drápkem. Žlábkem ani oblouny nemají v úrovni hlavic pokračování, pouze na vnějších stranách přechází stejná profilace ze sféry ostění do archivolt. Sloupky jsou kombinovány z jemné i hrubozrné arkózy, což však lze osvětlit faktem, že se jedná o nejzranitelnější část portálu, která byla nejčastěji znovu doplňována, za příklad nám opět může posloužit západní portál v Porta coeli, kde se dochoval pouze jediný originální sloupek. Spodní část sloupků dotvářejí jemné prstence, jež jsou výrazným žlábkem odděleny od jinak drobných patek na čtverhran-

ných soklech, jejichž hrany jsou velmi výrazně poškozeny. Prstence jsou součástí drobné římsy, která průběžně lemuje celou spodní část ostění. [obr. 9, 11]

Archivolty jsou stejně jako ostění vytesány z jemného arkózního pískovce, jsou dobře dochované, vizuálně však velmi nepravidelné. Dvě archivolty navazují svou profilací i umístěním na hruškovité oblouny s boční lištou, tak jak je vidíme na ostění, naproti tomu sloupkům pod hlavicemi odpovídají v horní sféře pruty s pětibokou profilací. Články se ve vrcholu portálu nelomí v jedné linii, ale „cickak“, články archivolt jsou jak zakulacené, tak rovné, ve středu jsou archivolt vytvořeny z drobných, jakoby nalámaných článků. Oproti tradičnímu vyhotovení završujících částí archivolt z jednoho kusu kamene jsou v našem případě vrcholy lomených oblouků přerušeny spárou. Pruty začínají nad průběžnou římsou bez podstavců a náběžních štítků. Určení stáří ostění i archivolt vzbuzuje nejvíce otazníků. Podle Alberta Kutala nemohlo dojít k jejich vytvoření v rané gotice, považoval je tedy za pozdně gotickou nápodobu 13. století, za historizující tendenci v duchu Birnbaumovy práce o románské renesanci koncem středověku.²⁹ Ve výsledku mu pak vychází, že portál jako celek vznikl ve 2. polovině 15. století.³⁰ Určité detaily nás však upozorňují, že tento názor nelze zcela jednoznačně akceptovat.

Než se pokusím vyřešit otázku stáří portálu, upozorním na skryté bohatství v areálu bývalého hřbitova okolo kostela. Ve zdi obklopující stavbu najdeme kromě už zmíněných opracovaných kamenů z hran kněžiště řadu dalších stavebních článků. Především je to celá řada různě velkých pravidelných kvádrů podobných těm, jež lemují na kostelním stavení západní nároží lodě a věže. Jeden z nich je ozdoben výraznou římsou. Vedle toho jsou tu k vidění úlomky válcovitých sloupků, ale především dva kusy ostění s hruškovitým profilem doprovázeným po obou stranách výrazným vyžlabením. Sloupky jsou z hrubozrnného pískovcového materiálu, jeden kus ostění je z jemnozrnné drásovské arkózy, druhý ze středně hrubého červeného pískovce. Rozdíl najdeme ale i v rozměrech. Jestliže sloupky v portálu mají průměr 12 cm, sloupky ve zdi 14 a 15 cm. Průměr hruškových výstupků v portále je 9 cm, u článků ze zdi je ale 11 cm, navíc na jejich boku chybí drobná lišta, která na portále lemuje obloun po celé jeho délce. Množství i podoba těchto článků je přinejmenším zarážející, což situaci v Dolních Loučkách ještě více komplikuje. [obr. 16]

3. Dnešní podoba západního portálu v Dolních Loučkách je s největší pravděpodobností výsledkem jeho druhotného umístění. Převážná část portálové architektury pochází ze 13. století, nacházela se však na jiném místě, po přesunu do dnešní polohy byla v detailech upravena a doplněna. Nepravidelnosti v poskládání archivolt, poničená bobulovitá hlavice, olámaní krycích desek nad hlavicemi, poškození v oblasti kubických patek a především různé cihlové doplňky ve spárách mezi jednotlivými články tuto

6- Zpráva z 16. 6. 1955 o opravě kostela. Dolní Loučky, kostel sv. Mikuláše. Spisový archiv NPÚ, ú. o. p. Brno

představu jednoznačně podporují. Portál byl do západní věže kostela v Loučkách vložen ve 2. polovině 15. století, což dokládá pozdně gotický tvar sedlového orámování vstupního otvoru. Zůstává otázkou, zda tomu bylo při výstavbě věže, jak to předpokládá Bohumil Samek, či jde o včlenění do déle stojící stavby. Druhé možnosti by napovídala puklina v tympanonu, analogická opět k situaci v Porta coeli. Tamější monumentální portál byl taktéž druhotně vložen do již hotového či dokončovaného západního průčelí baziliky, z tohoto důvodu nad ním nebyl vytvořen odlehčovací oblouk. Výsledek tohoto stavebního opomenutí je vidět na velkém reliéfním tympanonu, tlak zdíva na portálovou architekturu totiž způsobil jeho vertikální puknutí.³¹

Předpokládaný románsko-gotický portál se nacházel na jižní stěně kostela, v literatuře není sice nikterak zmiňován, existuje však ústní sdělení zdejšího faráře,³² že byl během opravy kostela v roce 1955 na jižní zdi spatřen zazděný otvor. Bohužel se nedochovala žádná fotografie z doby otlučení omítek, která by zachycovala příslušné místo. Plné potvrzení této představy by mohl přinést jedině podrobný stavebně historický průzkum kostela, tento jev však není žádná výjimka, podobně zazděných jižních portálů známe z moravského prostředí celou řadu. Dodnes jsou pod omítkou schované jižní vstupy v Uhřicích, Střížově, Deblíně či Branišovicích, aspoň částečně odhalené v Přibicích, Dolním Čepí, Rouchovanech nebo Podivíně.

Ani stěhování portálů nebylo v minulosti nikterak vzácným jevem.³³ Jak v moravském prostředí, tak v okolních zemích najdeme případy prokazatelného přesunu portálových architektur. V samém závěru středověku došlo k posunutí jižního vstupu do kostelíku Nanebevzetí Panny Marie před hradem Veverí, a to v souvislosti se zvětšením stavby o boční kapli.³⁴ Z olbinského benediktinského opatství, ležícího kdysi severně od slezské Vratislavi a zbořeného v roce

1529, byl tehdy zachráněn románský portál, který byl znovu postavem o sedmáct let později u vratislavského farního kostela sv. Máří Magdalény ležícího uvnitř města.³⁵ V roce 1618 došlo k druhotnému poskládání jižního portálu klášterní baziliky St. Paul in Lavantthal, na jehož stavbu byl použit středověký tympanon ze vstupu do mariánské kaple ve zdejším ambitu a články z rozebraného pozdně románského letneru z interiéru uvedeného kostela.³⁶ V rakouském Lilienfeldu byl v roce 1775 vyjmut ze zdi celý západní raně gotický portál klášterního kostela, aby byl následně v téměř totožných místech vložen znovu, a to s řadou barokních doplňků.³⁷ K podobné úpravě došlo v barokní době i v případě Porty speciosy v uherské Pannohalmě, která propojuje zdejší raně gotický klášterní kostel s jižně ležícím ambitem.³⁸ V českém prostředí bylo v nedávné době naznačeno nepůvodní umístění jihozápadního portálu kostela v Zábouří nad Labem. Velmi kvalitní románský portál, datovaný k polovině 12. století, byl včetně mnoha dalších architektonických článků vložen do předsíně, jež byla postavena s největší pravděpodobností až v průběhu 16. století.³⁹ V 17. století byl prodloužen k východu presbytář kostela v dolnoslezském Gościszówě, a to v souvislosti s budováním hrobky pod jeho podlahou, tehdejší stavitelé rozebrali a téměř beze změn znovu poskládali zdejší bohatě dekorovaný polygonální závěr ze 2. čtvrtiny 13. století.⁴⁰ Z důvodu rozšiřování kostela o kapli a předsíní byly ve druhé polovině 19. století taktéž přesunuty oba jižní portály farního kostela v Bernarticích u Javorníka.⁴¹

Články použité na dolnoloučský portál bezpochyby nepocházely z jednoho místa, ani nebyly vytvořeny ve stejném čase. Sedlové orámování dveřního otvoru bylo vytvořeno v okamžiku jeho druhotného umístění, tedy ve 2. polovině 15. století, nejspíše někdy před výše zmíněným rokem 1486. Opracované kameny s hlavicemi a krycími deskami byly s největší pravděpodobností vyjmuty z nějaké starší stavby v okolí Dolních Louček, buď přímo v Porta coeli, které se v této době pomalu vzpamatovávalo z poškození husitskými vojsky a z následného dvacetiletého chátrání, nebo kdekoli jinde. Nesmíme zapomínat, že územní rozsah působení kameníků pracujících na stavbě v Předklášteří byl poměrně velký, zahrnoval lokality od Doubravníku přes Starou radnici v Brně a klášter v Oslavanech až po poměrně vzdálený farní kostel ve Vracově.⁴² Na druhé straně nám použitý materiál zužuje oblast, odkud mohly hlavice pocházet, na širší Tišnovsko.

Tympanon mohl být taktéž přivezen z jiné lokality, téměř shodný kamenný materiál hlavic a tympanonu by ukazoval na stejnou provenienci, jeho plocha byla buď neopracovaná, nebo byl reliéf natolik poškozen, že byl na konci 15. století přesekáán do dnešní podoby.⁴³ Taktéž mohl být nově vytvořen právě pro tuto příležitost a shoda materiálu je jen náhodná. Kříž na středověké ploše tympanonu typově se velmi těžce srovnává s podobnými vyobrazeními ze 13.

století. Listy ležící na jeho vnějším obvodu se vzdáleně podobají palmetám, jež můžeme spatřit na římse po boku západního portálu v Porta coeli. Taktéž je nelze nikterak srovnávat s poměrně realisticky ztvárněnými lupeny vinné révy vytesanými na římse běžící nad hlavicemi uvedeného předklášterského vstupu nebo lemuujícími plochu další památky časově řazené do 13. století, a to kamenného tympanonu ze sbírek Moravské galerie.⁴⁴ Albertem Kutalem uváděná shoda mezi oběmi tympanony v listovém obroubení je sice očividná, ale provedení je naprosto odlišné. Je ale možné, že buď galerijní, nebo jiný podobně uspořádaný tympanon byl vzorem pro kameníka, jenž na konci středověku pracoval v Dolních Loučkách.⁴⁵

4. Zbývá vyřešit otázku původu a stáří vlastní portálové architektury, tj. ústupkovitého ostění a archivolt. Byly skutečně vytvořeny v 2. polovině 15. století, jak se domníval Albert Kotal? Nejde taktéž o druhotně použité články ze staršího portálu? Použití podobného materiálu svědčí pro stejnou dobu vzniku všech ústupků ostění a archivolt, různorodost materiálu, z něhož jsou vytesány sloupky, není v našem bádání směrodatná, neboť jde, jak už jsem uvedl výše, o nejkřehčí část portálu. Nepravidelnosti v celkovém uspořádání portálové architektury i drobné zásahy do hmoty některých článků svědčí spíše pro druhou možnost. V případě, že by byl portál vytvořen na konci středověku jako novostavba, lze vcelku logicky předpokládat, že by byl modelován s větší pečlivostí.

Albert Kotal se domníval, že portálu chybí plastičnost a tektonický smysl rané gotiky, obojí je zde naopak nahrazeno schematickou výzdobou téměř grafického charakteru, toto tvarování je tedy výsledkem výše uvedené románské renesance na konci středověku. Speciálně se zmiňuje o dekorativním provedení patek s výrazným vyžlabením a o pouze naznačeném drápkovitým zakončení žlábků.⁴⁶ Pro srovnání se odvolává na západní portál baziliky v Porta coeli. Rozhlédneme-li se však po dalších portálech z poloviny 13. století ve střední Evropě, musíme uvedenému badateli oponovat. Takový velmi stylizovaný přístup k výzdobě není v této době nikterak ojedinělý, na řadě dochovaných památek se výrazný plastický drápek i široká talířovitá patka proměňují v jemný dekorativní ornament. Drápek je vyznačen jen rytou linií, někdy bývá neuzavřen, patky jsou často odděleny od hmoty dířku výrazným žlábkem. Původně samostatné prstence na úpatí sloupků se v některých případech navzájem propojují a přeskakují i na hrany pravoúhlých ústupků, a vytvářejí tak jakousi průběžnou lištu, jež pohledově ohraničuje ostění v dolní části. Lze také zároveň připustit názor, že dnešní modelace patek dolnoloučského portálu je částečně výsledkem kamenického opracování v okamžiku jeho přenesení v závěru středověku, neboť dolní části portálů bývají nejvíce poškozeny povětrnostními i mechanickými vlivy.

7 – Celkový pohled na západní portál. Dolní Loučky, kostel sv. Mikuláše

Podoba původního portálu se rekonstruuje velmi těžko, variací analogických příkladů dojdeme ke zjištění, že možností je celá řada. Portál svým uspořádáním stál na roz-

hraní románského a gotického tvarosloví, pravoúhlé ústupky, naznačení drápků a tvarování prstenců a patek mluví ještě pro románskou dobu, oblounovité pruty s noskem,

8 – Severní hlavice západního portálu. Dolní Loučky, kostel sv. Mikuláše

9 – Severní patky západního portálu. Dolní Loučky, kostel sv. Mikuláše

10 – Jižní hlavice západního portálu. Dolní Loučky, kostel sv. Mikuláše

11 – Jižní patky západního portálu. Dolní Loučky, kostel sv. Mikuláše

jež stojí na počátku hruškovité profilace, zde uplatněné na ostění i archivoltách, a diagonální postavení soklové části, které tak vytváří pravidelný trychtýřovitý tvar, svědčí už o vlivu nejranější gotiky. Výše uvedené nesrovnalosti v utváření archivolt vzbuzují domněnku, zda původně nevytvářely oblouk půlkulatý, jenž byl po přenesení na nové místo přerušen, a dnešní lomený oblouk byl tak vytvořen uměle, a to buď na základě dobového estetického cítění, nebo prostě z nedostatku prostoru. Nesmíme taktéž zapomenout, že u některých pozdně románských portálů se jejich šířka vyrovnala výšce. Přenesení takového portálu do předem vymezeného prostoru, jako je západní stěna věže v Dolních Loučkách, by pak znamenalo jeho nutné zúžení. Existuje i druhá možnost, že již původní portál mohl být zalomený, čemuž by napovídaly rovné články uplatněné v archivoltách, zmíněné prostorové omezení by taktéž nedovolovalo jeho plné rozvi-

nutí. Uplatnění odlišně profilovaných prutů v archivoltách je časté, buď se pravidelně střídají, stejně tak ale mohou být každý naprosto jiný. Na většině portálů z doby okolo poloviny 13. století odděluje boční ostění od archivolt průběžná římsa, vedle toho se ale vyskytují případy, kdy ústupky či pruty obíhají celou portálovou architekturu. Archivolty mohou vyrůstat z římsy pomocí kubických či oválných náběhů se štítky, ale i bez jakéhokoliv přechodu.

Jestliže připustíme, že původní portál měl patky a sloupky, potom musel mít i hlavice a římsu. Zůstává otázka, kam se poděly tyto původní části, neboť hlavice dnes do vstupu zabudované jsou považovány za dovezené z jiné lokality. Byly snad při stěhování jednotlivých kamenických článků ztraceny či záměrně nevyužity? Je to zvláštní a velmi atypické, musely by být totiž vytvořeny z těžce kvalitní jemnozrné arkózy, jaká byla použita na zbytek ostění. Proč by

12 – Tympanon západní portálu. Dolní Loučky, kostel sv. Mikuláše

pak v 15. století přiváželi články z daleko méně kvalitního kamene, které navíc podléhají vlivem počasí rychlejší zkáze? Nabízí se vysvětlení, že původní portál nesl jen drobné hlavice, vložené do hloubi ústupku, nebo dokonce jen jednoduchý talíř či prstenec, ústupky s hruškovitou profilací by tak obíhaly celý portál, nikterak nepřerušeny průběžnou římsou. Pro tento typ uspořádání portálové architektury lze nalézt analogie, a to především v českém nebo slezském prostředí. Na konci středověku pak dali stavitelé či stavebníci přednost bohatě zdobeným hlavicím před jednodušší výzdobou. Též se nabízí druhý, méně pravděpodobný výklad, že hlavice byly získány z dílny sídlící v Porta coeli už v polovině 13. století, použitý materiál odlišného charakteru nemusel nikterak vadit, neboť lze předpokládat, že portál byl ve středověku polychromovaný. Musím však podotknout, že na portálové architektuře není po polychromii jediná viditelná stopa.

5. Blízké analogie k raně středověkým památkám se v našem prostředí hledají velmi těžko. Z pozdně román-

13 – Blok ostění. Dolní Loučky, hřbitov

ských památek, datovaných před polovinu 13. století, můžeme za předchůdce dolnoloučského portálu označit vstupy do kostelů v Újezdu u Černé Hory nebo ve Vážanech nad Litavou. Oba velmi masivní portály se vyskytují na jižní straně tribunových svatyní, jejich ústupky mají jednoduchou profilaci vytvářenou oblounky a žlábků zakončenými stylizovaným drápkem, archivoly nad průběžnou římsou vybíhají z náběžných štítků, v ostění chybí sloupky. Nejhonosnější moravský portál románské éry, nacházející se v Hulíně, jenž náležel v raném středověku k zeměpanskému majetku, zdobí jak jednoduše profilované ostění zakončené nahoře i dole širokými drápkem, tak kanelované sloupky, v archivoltách se pravidelně střídají ústupky s tordovanými oblouny. Vložené válcové sloupky najdeme taktéž na portálové architektuře v Měříně nebo Oslavanech. Zatímco ústupky oslavanského vstupu jsou jemně vyžlabené, měřínský příklad nenese na hranách portálu žádnou výzdobu, v Měříně se však setkáváme s archivoltami, jež vyrůstají přímo z římsy, tedy nemají náběžní štítky.

Bohatě zdobené boční ostění, ať už doplněné sloupky či bez nich, najdeme i na portálech ve velehradském podzemí. Zatímco jižní portál, jenž kdysi spojoval klášterní baziliku s ambitem, má sloupky zakončené samostatnými patkami s výraznou plastickou profilací, na torzech portálů západního a severního sloupky vyrůstají z profilované římsy, která běží po celé šířce ostění. Patky se nacházejí až pod touto římsou, stejně jako tomu je i v Dolních Loučkách. Drobnými římsami o několika stupních jsou ve spodní části zakončeny i oba portálky v kněžišti klášterního kostela v Louce u Znojma, z nich však nevyrůstají sloupky, ale výrazné oblouny položené na hranu ostění. Tyto oblé pruty obíhají celý vstup, pouze v horní části ostění jsou přerušeny silně schematizovanými bobulovitými hlavicemi, jejichž spodní prstence jsou taktéž spojeny v jednu linii. Portál v západním průčelí louckého kostela, pocházející ze starší stavební fáze, je zdoben jednoduše profilovaným ostěním, které lemují celý průchod bez přerušování. Obdobný příklad lze spatřit i u jižního portálu farního kostela v Kostelci u Kyjova, pouze zde není tvořena hrana průchodu výrazným oblounem, ale naopak hlubokým žlábkem.

V období, kdy se mísí prvky románské a gotické slohu, tedy okolo poloviny 13. století, kam lze položit i vznik původního dolnoloučského portálu, najdeme na Moravě též několik analogií. Obloun na ostění, doprovázený na bocích žlábkem, se objevuje na jižních portálech v Podivíně a Přibicích. Podivínský příklad má už lehce zalomené archivoly, dekor jeho hlavic je raně gotický, hrany ostění jsou zakončeny dole drápkem. Dnes zazděný vstup v Přibicích se dochoval ve zvláštním torzu, horní část nikterak nenavazuje, neboť je bez jakékoliv profilace, buď zde došlo ke změně plánu, anebo jde o pozdější zásah. Jednoduchý obloun doprovázený po boku vyžlabením nese taktéž lehce zalomená archivolta na portálu v Kostelci u Jihlavy nebo půlkruhový oblouk zazděného jižního průcho-

du do kostela v Rouchovanech. Naopak hlavice na sloupcích v Kostelci jsou ještě románsky stylizované, v Rouchovanech se už projevila na stejném místě raná gotika.

Stylové míšení se výrazně projevilo i na velkém severním portálu baziliky v Třebíči, jeho archivoly jsou vyklenuty do půlkulatého oblouku, průběžná římsa i soklová část jsou však natočeny diagonálně, portálová architektura má tedy už nálevkovitý tvar. Talířovité patky na upatí zmíněného portálu, ale i jižního, vedoucího do baziliky z ambitu, jsou opět velmi zploštělé a u dřívků sloupků výrazně vyžlabené. Na počátku gotického tvarování stojí na Moravě i jihlavské portály, dolnoloučskému případu se nejvíce přibližuje hlavní vstup do dominikánského kostela sv. Kříže. Zdejší sloupky nedosedají na sokl pomocí patek, ale jemné stupňovité římsy, která ostění lemují na obou stranách v celé jeho délce. Žlábků po stranách oblounů na hranách ostění jsou zakončeny drápkem. V archivoltách západního portálu farního kostela sv. Jakuba lze spatřit pruty vycházející z římsy bez náběžných štítků, jeden dokonce nese pětiboký profil analogický k Dolním Loučkám.⁴⁷ V brněnském prostředí najdeme dva velké portály, jež vedou do kapitulních síní dominikánského a minoritského kláštera, oba se svou profilací hlásí již do sedmdesátých a osmdesátých let 13. století. Můžeme na nich sledovat proměnu sloupků ve výrazné oblouny, redukci hlavic na členité prstence a jejich ústup ve prospěch nepřerušovaného běhu jednotlivých prutů ostění. Ve spodní části nenajdeme samostatné patky, ale průběžnou dvoustupňovou římsu, které též chybí jakákoliv plastičnost, obdobně jako na loučském portále.

V českém prostředí nalezneme portály s oblouny mezi dvěma žlábkem v ostění a se sloupky v ústupcích ostění taktéž mezi lety 1240–1270.⁴⁸ Vstup s jednoduchým oblounovým ostěním zakončeným dole drápkem, ale bez vložených sloupků najdeme v prvním patře paláce ve Strakoncích, pruty s hruškovitou profilací s bočními lištami mezi dvěma žlábkem pak v Polici nad Metují nebo ve Dvoře Králové nad Labem. Velkou skupinu tvoří v Čechách portály se sloupky nebo výraznými oblouny, jež nenesou průběžnou římsu, ale pouze drobné hlavice, které oddělují sféru bočního ostění od sféry archivolt, patří sem např. Strakonice (portálek v ambitu), Osek (kapitulní síň), Domažlice (oba portály farního kostela), Kouřim (severní portál), Zlatá Koruna (kaple Andělů strážných), opět Dvůr Králové nad Labem či Staronová synagoga v Praze. Pruty archivolt vycházející z římsy bez náběžných štítků najdeme na portálu do kaple hradu Zvíkova, dva z nich mají pětiboký, nebo lépe řečeno kanelovaný profil. Vytvoření zmíněného portálu je dnes kladeno do poměrně časných dob okolo roku 1230, popřípadě 1250.

V jihozápadních Čechách existuje celá skupina portálových vstupů, jejichž podobu ve druhé čtvrtině 13. století z Frank zprostředkoval cisterciácký klášter v Pomuku. Na nich jsou hlavice nahrazeny jednoduchými či profilo-

vanými prstenci, tento typ můžeme vidět např. v Újezdcích u Bělčic, Strakonících (vstup na tribunu), Zbynčicích, Bohumilicích, Řesanicích či Horšovském Týně. Velmi podobný typ portálové architektury najdeme taktéž na severní straně Jeseníků, kam se dostal v sedmdesátých a osmdesátých letech 13. století v souvislosti s kolonizací vratislavského biskupa, vzorem byly v tomto případě velké cisterciácké kláštery ve Slezsku.⁴⁹ Západněji položený portál kostela v Bernarticích má spodní část ostění olemovanu plynulou římsou, pod níž se teprve nachází silně stylizované talířovité patky. Průběžnou římsu, jež spojuje schematizované patky sloupků i ústupků do jedné linie, nese třeba monumentální portál v Klášteře nad Jizerou nebo severní vstup farního kostela v Kouřimi. Do závěru 13. století spadají vstupy do kostelů v Hodušíně či Dražicích, kde lze ještě spatřit pruty oválného nebo pětibokého průměru, přerušené drobnými hlavicemi bez jakékoliv výzdoby, ostění v dolní části přechází již do jednoduchých splávků.

Rakouské prostředí mělo ve 13. století velmi výrazný vliv na Moravu, proto si povšimnu i několika tamních lokalit. Nedaleko moravských hranic se nalézá karner v Pulkau, jež je datován do let 1219 až 1221.⁵⁰ Na zdejším pozdně románském portálu, jehož ostění je doplněno sloupky, najdeme hrany profilované do oblouku doprovázeného na bocích žlábkem. Klášterní baziliku v Kleinmariazell zdobí severní portál, časově řazený mezi léta 1237 až 1246, který patří do okruhu tzv. benediktýnské podunajské školy, do níž v našem prostředí spadá bazilika v Třebíči, a dále západní portál, kladený do padesátých let 13. století, jehož horní část je analogická k výše uvedeným příkladům z Vážan nad Litavou nebo Újezdu u Černé Hory. Oba portály jsou taktéž ještě pozdně románské, na druhém případě najdeme výrazně oblý prut a patku s hlubokým vyžlabením okolo dřívku. Podoba západního portálu klášterního kostela v St. Paul in Lavantthal je výsledkem střetávání gotiky s románským tvaroslovím. V hrotitých archivoltách se střídají vyžlabené ústupky s pětiboce profilovanými pruty, jež nemají náběžní štítky, vysoké patky vložených sloupků jsou s podestami hran ostění spojeny do jednoduše klikaté podnože. Stejně utváření dolních částí ostění lze spatřit již na západním portále bývalé biskupské baziliky v Gurku, též na bazilice cisterciáckého kláštera v Baumgartenbergu nebo na vstupu do horního podlaží karneru v Hartbergu.

Archivolty s pruty v podobě oblounů s noskem na vrcholu a se žlábkem po obou stranách najdeme na portálu do kapitulní síně v Lilienfeldu, kladené mezi léta 1217 až 1230, nebo na západních vstupech klášterní baziliky v Heiligenkreuzu, jež jsou datované do čtyřicátých let 13. století, ve všech zmíněných případech je ostění po bocích vstupních otvorů tvořeno pravouhlými hranami bez profilace a válcovitými sloupky. Centrální portál v Heiligenkreuzu má vnější dvojici sloupků s větším průměrem dřívku než ostatní. Sloupky obklopující pilíře lilienfeldského chóru mají širo-

ké patky s mělkým žlábkem a polosloupy ve zdejších trojlodí jsou na úpatí zakončeny výrazným prstencem, jenž je od patky oddělen hlubokým vyžlabením. Tato profilace obíhá v podobě římsy úpatí všech pilířů, z nichž zmíněné polosloupy vyrůstají. Popsaný prvek je ostatně typický pro cisterciácké prostředí, objevuje se i v bazilice v Porta coeli v Předklášteří, kde ho najdeme jak na mezilodních pilířích, tak na úpatí vítězných oblouků bočních kaplí i presbytáře.

14 – Blok ostění ve hřbitovní zdi. Dolní Loučky, hřbitov

15 – Opracované kvádry ve hřbitovní zdi. Dolní Loučky, hřbitov

Do poloviny 13. století je kladena stavba lodi dominikánského kostela v Kremsu, jehož západní portál se vyznačuje poněkud neobvyklým uspořádáním. Do vnitřní strany ostění jsou vloženy oblé i pětiboké pruty, jež v ladném oblouku obíhají bez přerušení či pouze s drobnou samostatnou hlavicí celý vstupní otvor, na vnější straně taktéž najdeme těsně na sebe navazující řadu hlavic, která odděluje sféru ostění od sféry archivolt. Do osmdesátých až devadesátých let 13. století lze položit několik portálů s výraznými oblouky na hranách ostění, jež jsou zdobeny drobnou nosou na vrcholu a doprovázeny žlábkou po obou stranách. Zatímco západní vstup do farního kostela v Raabsu a severní portál dominikánské svatyně v Retzu nesou pruty, které běží od vrcholu gotického zalomení až k podnoží bez přerušení, portálová architektura, umístěná do chrámového průčelí kláštera cisterciáček v St. Bernhard bei Horn, má tyto oblouky přerušeny stylizovanými hlavicemi, jež jsou součástí římsy zdobené poměrně naturalisticky pojatými listy vinné révy. Farní svatyně v Raabsu má ještě jeden vstup na jižní straně, který je o něco starší, dva sloupky vložené do jeho ostění jsou dole ozdobeny drobným prstencem, mělkým žlábkem a téměř neznatelnou patkou, která volně přechází do kubické podnože.

6. Podrobný rozbor dochované portálové architektury nejen na moravské půdě nám neumožňuje, vzhledem k velkému časovému rozptylu jednotlivých detailů, přesnou dataci dolnoloučského portálu, nejranější dobu jeho vzniku můžeme však položit již do čtyřicátých let, nejpozdější do sedmdesátých let 13. století, což přibližně odpovídá období, kdy se předpokládá výstavba areálu nedalekého kláštera cisterciáček Porta coeli.

Výskyt několika odlišných článků okolo kostela, které se příliš nehodí do dochované portálové architektury, napovídá, že původní portál byl zřejmě větší ještě o jeden ústupek, který však nebyl z důvodu prostorového omezení v druhotné poloze uplatněn. [obr. 13, 14] Byl mohutnějších rozměrů, lemoval portál směrem ven, předstupoval pravděpodobně před plochu zdi, byl tedy vystaven nejvíce povětrnostním vlivům. Pro tuto představu lze opět najít řadu analogií, v nejbližším okolí je to nedochovaný poslední prut portálové architektury v Újezdu u Černé Hory, jehož články byly druhotně použity do novodobé předsíně,⁵¹ ze stojících staveb např. monumentální vstup do kostela ve Vinci, v rakouské oblasti je to výše zmíněný centrální portál v Heiligenkreuzu.

Kde se vzal tak mohutný portál svědčící o moci i bohatství jeho stavebníka? Páni z Deblína náleželi ve 13. století k mocenské špičce, patřili do skupiny nejvyšších moravských zemských úředníků, neboť se v listinném materiálu objevují v pozici brněnských, znojenských, bitovských a hradeckých kastelánů. Jejich pozemkové vlastnictví sice nepatřilo k nejrozsáhlejším, zato se na něm nacházely stříbrné doly. Mohli si tedy dovolit poměrně nákladnou vý-

16 – Zlomek sloupku ve hřbitovní zdi. Dolní Loučky, hřbitov

zdebu na kostele, který stával v jednom z jejich sídel. Pouze archeologický výzkum by mohl odpovědět na otázku, zda se v sousedství dolnoloučské svatyně nacházel dvorec, jenž mohl být ve 2. polovině 13. století nahrazen hradním sídlem dochovaným v ruinách vysoko nad obcí. O významném postavení deblínských pánů taktéž svědčí kostel v nedalekém Deblíně, který byl před polovinou 13. století započat jako trojlodní bazilika, což je jev pro venkovské prostředí tehdejší doby na Moravě naprosto ojedinělý.⁵² Bazilikální stavbu si v této době mohly dovolit jen nejbohatší kláštery a významné kapituly, i v městském prostředí se trojlodní stavby začínaly v této době teprve budovat, např. bazilika na brněnském Petrově vyrostla až kolem poloviny 13. století.⁵³

Trojlodní stavba v Deblíně nebyla nikdy v plánovaném rozsahu dokončena, její půdorys je dnes skryt pod povrchem země. Přesto, nebo právě proto současnou svatyní zdobí pozůstatky tří pozdně románských portálů, jež jsou taktéž výsledkem dnes již těžko postizitelných přesunů stavebních článků v gotické a následně i barokní době. Situace v Deblíně je dalším důkazem pro pozdější pohyb architektonických článků. Ostění zdejších portálů je taktéž zdobeno obloukem na hraně ostění, ale bez nosky a bočních lišt, obloukové pruty jsou dole zakončeny drobným drápkem položeným čelně. Jediný dochovaný tympanon nese jednoduše provedený kříž obklopený čtyřmi podkovovitými obloučky obroubenými silným prutem. Umístění portálů i jednotlivých článků je téma na další samostatnou studii, z hlediska relativní chronologie lze říci, že tvarosloví použité v Dolních Loučkách je o generaci pokročilejší než v Deblíně.

Na jižní stěně kostela v Loučkách se s největší pravděpodobností nacházel poměrně velký portál, jenž lze datovat nejspíše do doby po polovině 13. století, obsahoval minimálně tři profilované ústupky, které byly doplněny sloupky. Tento vstup vznikl na základě snahy po reprezentaci mocného a bohatého rodu pánů z Deblína. Ve 2. polovině 15. století

byl tento portál vyjmut a přenesen na průčelní stěnu západní věže, jež je s největší pravděpodobností taktéž součástí nejstarší fáze kostelní stavby. Portál byl zřejmě po přemístění do stávající polohy pro nedostatek prostoru zmenšen, jeho archivolty buď změnilly vzhled z půlkruhu na hrotitý oblouk, nebo byl původní zalomený tvar jen upraven. Pro zvýšení estetického účinku byly do architektury portálu vloženy raně gotické hlavice z dílenské produkce z Porta coeli, které tehdy stavitelé získali z poškozené stavby na některé z okolních lokalit (Předklášteří, Doubravník, atd.). Nelze také vyloučit, že tyto hlavice dodala předklášterská dílna do Dolních Louček už v polovině 13. století. Tympanon,

kteřý byl do oblouku archivolt vložen, svým materiálem sice odpovídá hlavicím, měl by být tedy taktéž raně gotický, opracování jeho reliéfu však vzbuzuje vážné podezření, že byl buď v době umístění do portálu přesekáán, nebo utvořen nově podle staršího vzoru. Celý portál byl zároveň obohacen o sedlovou dveřní špaletu, tedy o prvek tehdy naprosto moderní. Kameníci, kteří ve 2. polovině 15. století přenášeli starý portál na nové místo, se sice nevyhnuli zásahům, jež vyžadovaly prostorové podmínky a dobové architektonické principy, přesto se jim podařilo uchovat jeho původní výraz, k němuž existuje řada soudobých paralel.

Původ snímků – Photographic Credits: 1: Archiv Semináře dějin umění FF MU; 2–4, 7–16: Aleš Flídr; 5–6: Národní památkový ústav, ú. o. p. Brno

Poznámky

* Uvedený text byl přednesen na konferenci „Romanika na Moravě: Umění, mentality a moc“, pořádané 2. června 2006 Seminářem dějin umění Filozofické fakulty Masarykovy univerzity.

¹ Zkoumaný kostel se ocitl v pozornosti následujících autorů: Gregor Wolny, *Die Markgrafschaft Mähren, topographisch, statistisch und historisch geschildert*, II. Band. *Brünner Kreis*, 2. Abtheilung, Brünn 1837, s. 519. – Gregor Wolny, *Kirchliche Topographie*, 2. Abtheilung. *Brünner Diöcese*, 2. Band, Brünn 1858, s. 366–370. – Václav Oharek, *Tišnovský okres. Vlastivěda moravská II*. Místopis, Brno 1923, s. 331. – Albert Kutal, Portál kostela v Dolních Loučkách, *Akord*, č. 6, 1934, s. 2–4. – Renata Malinová, *Kámen v románské architektuře jižní Moravy*, (disertační práce FF MU), Brno 1974, s. 42–44. – Zdeněk Kudělka, Románská architektura na Moravě, in: *Dějiny českého výtvarného umění I/1. Od počátků do konce středověku*, Praha 1984, s. 86. – Dobroslav Líbal, Gotická architektura, in: *Dějiny českého výtvarného umění I/1. Od počátků do konce středověku*, Praha 1984, s. 165. – Bohumil Samek, *Umělecké památky Moravy a Slezska I*, [A/1] Praha 1994, s. 396–397. – Dobroslav Líbal, *Katalog gotické architektury v České republice do husitských válek*, Praha 2001, s. 81.

² Ladislav Hosák, *Historický místopis země Moravsko-slezské*, Praha 1938, s. 339.

³ *Codex diplomaticus Moraviae II*, ed. Antonín Boček, Olomucii 1839, č. 275, s. 315.

⁴ *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae V–2*, ed. Jindřich Šebánek – Sáša Dušková, Praha 1981, č. 869, s. 590.

⁵ Miroslav Plaček, Sídlištní struktura a hrady v povodí Loučky (Bobruvka), in: *Vývoj obydlí, sídliště a sídlištní struktury na jižní Moravě*. XVI. Mikulovské sympozium 1986, Praha 1987, s. 246.

⁶ *Codex diplomaticus Moraviae VI*, ed. Petr Jiří Chlumecký – Josef Chytil, Brünn 1854, č. 209, s. 156.

⁷ *Die Landtafel des Markgrathumes Mähren (1348–1466)*. *Brünner Cuda*, ed. Petr Chlumecký – Josef Chytil – Karl Demuth – Adolf Wolfskron, Brünn 1856, II, č. 117, s. 19.

⁸ *Moravské zemské desky II. Kraj brněnský (1480–1566)*, ed. Tomáš Kalina, Praha 1950, XIII, č. 162, s. 109.

⁹ Oharek (pozn. 1), s. 330.

¹⁰ *Codex diplomaticus Moraviae XV*, ed. Berthold Bretholz, Brünn 1903, č. 219, s. 188.

¹¹ Kudělka (pozn. 1), s. 86.

¹² Samek (pozn. 1), s. 396.

¹³ Dagmar Neubauerová [Černoušková], *Cisterciácký klášter v Oslavanech* (diplomová práce FF MU), Brno 1989, s. 69–71.

¹⁴ Ludvík Belcredi, Archeologický výzkum kaple sv. Kateřiny a areálu kláštera Porta coeli v Předklášteří u Tišnova, *Archaeologia historica* XVIII, 1993, s. 315–343.

¹⁵ Josef Bláha – Tomáš Borovský – Petr Czajkowski – Dalibor Hodeček, Kostel sv. Kunhuty v Kostelci u Jihlavy, *Průzkumy památek* 8, č. 1, 2001, s. 104–118.

¹⁶ Spisový archiv Národního památkového úřadu, odborné územní pracoviště Brno, složka Dolní Loučky, S 18/14.

¹⁷ Jakub Vítovský, Nástěnná malba v kostele sv. Jakuba Většího v Dalečíně, in: Kaliopi Chamonikola (ed.), *Od gotiky k renesanci. Výtvarná kultura Moravy a Slezska 1400–1550*, sv. II, Brno 1999, s. 202.

¹⁸ Tomáš Knoflíček, *Nástěnná malba za vlády Lucemburků na Moravě*, Olomouc 2009, s. 66.

¹⁹ Wolny (pozn. 1), s. 369.

²⁰ Malinová (pozn. 1), s. 44.

²¹ Kutal (pozn. 1), s. 4.

²² Samek (pozn. 1), s. 397.

²³ Alena Kalinová, Nález kamenicky opracovaných článků v Újezdě u Černé Hory, *Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské univerzity F* 21–22, 1977–1978, s. 43–44.

²⁴ Lubomír J. Konečný, Pozdně románský kostel sv. Klimenta u Lipůvky (okr. Blansko), *Vlastivědný věstník moravský* 30, 1978, s. 72–73.

²⁵ Kaliopi Chamonikola, Sv. Mikuláš a světec z Dolní Loučky, in: *Od gotiky k renesanci* (pozn. 17), s. 407–409.

²⁶ Nový archiv Národního památkového úřadu, odborné územní pracoviště Brno, složka Dolní Loučky.

²⁷ Kutal (pozn. 1), s. 3.

²⁸ Líbal (pozn. 1), s. 165. – Líbal (pozn. 1), s. 81.

²⁹ Vojtěch Birnbaum, *Románská renesance koncem středověku*, Praha 1924.

³⁰ Kutal (pozn. 1), s. 3.

³¹ Jan Vinař, Portál kostela Nanebevzetí P. Marie v klášteře Porta coeli.

Statický průzkum a odvlhčení, *Zpravodaj STOP* 4, č. 4, 2002, s. 27.

³² Malinová (pozn. 1), s. 44.

³³ Stavebním proměnám dochovaných památek v historické době se podrobně věnuje Michael Schmidt, *Reverentia und Magnificentia. Historizität in der Architektur Süddeutschlands, Österreichs und Böhmens vom 14. bis 17. Jahrhundert*, Regensburg 1999, přesunům portálů především na s. 188–190, 200–202.

³⁴ Samek (pozn. 1), s. 223–224.

³⁵ Zygmunt Świechowski, *Architektura romańska w Polsce*, Warszawa 2000, s. 306.

³⁶ Erika Doberer, Studien zum Südportal der Kärntner Stiftskirche St. Paul, *Wiener Jahrbuch für Kunstgeschichte* 23, 1970, s. 232–238.

³⁷ Norbert Mussbacher, Das Stift Lilienfeld, in: Karl Gutkas – Gottfried Stangler – Gerhard Winkler – Erich Zöllner (edd.), *1000 Jahre Babenberger in Österreich*, Wien 1976, s. 163.

³⁸ Úprava z roku 1700 zřejmě nebyla u zmíněného portálu první, ani poslední; srov. Imre Takács (ed.), *Mons sacer 996–1996. Pannonhalma 1000 éve I*, Pannonhalma 1996, s. 288–298.

- 39 Milada Radová-Štiková, Portál v záboří nad Labem, *Průzkumy památek* 10, 2003, č. 1, s. 47–52. – Jan Sommer, Záboří nad Labem, kostel sv. Prokopa (hlavní poznatky z první etapy průzkumů kostela), *Průzkumy památek* 14, č. 1, 2007, s. 63–70. – Filip Velímský, Příspěvek k diskusi o charakteru a stáří stavby kostela sv. Prokopa v Záboří nad Labem, *Průzkumy památek* 14, 2007, č. 1, s. 79–86.
- 40 Zygmunt Świechowski, *Architektura na Śląsku do połowy XIII wieku*, Warszawa 1955, s. 41.
- 41 Pavel Konečný (ed.), *Seznam nemovitých kulturních památek okresu Jeseník*, Olomouc 2001, s. 9–11.
- 42 Naposledy shrnul Aleš Flídr, *Porta coeli* (diplomová práce FF MU), Brno 2004, s. 125–134.
- 43 Příkladem, kdy byl středověký kamenný doplněk sakrální stavby pokryt v novověku reliéfní výzdobou, přesně datovanou vytesaným letopočtem 1605, je pozdně románská křtitelnice z kostela sv. Jana Křtitele v Brackelu u Dortmundu, srovnej Géza Jászai (ed.), *Monastische Westfalen. Klöster und Stifte 800–1800*, Münster 1982, s. 108–109.
- 44 Aleš Flídr, Tympanon takzvaný „z Předklášteří s královnou Konstancí“, *Bulletin Moravské galerie v Brně* 61, 2005, s. 155–164.
- 45 Výše uvedené informace o vytvoření tympanonu na konci 15. století vycházejí z rozboru, jenž provedla před časem Martina Grmolenská, srovnej *In hoc domo orationis visibiliter per figuram exprimitur. Vizualní komunikace středoevropského sochařství do poloviny 13. století*, rukopis, Brno 2006, s. 117–121.
- 46 Kutal (pozn. 1), s. 3.
- 47 Tvary všech portálů na jihlavském kostele sv. Jakuba musíme brát s určitou rezervou, neboť prošly na počátku 20. století výraznou obnovou v rámci celkové puristické opravy této stavební památky.
- 48 Poznatky k českému materiálu jsou čerpány především z prací: Václav Mencl, Vývoj středověkého portálu v českých zemích, *Zprávy památkové péče* 20, 1960, s. 8–26, 112–153. – Anežka Merhautová – Dušan Třeštík, *Románské umění v Čechách a na Moravě*, Praha 1983. – Jiří Kuthan (ed.), *Umění doby Posledních Přemyslovců*, Roztoky u Prahy 1982, s. 69–120, 181–351. – Jiří Kuthan, *Česká architektura v době posledních Přemyslovců*, Vimperk 1994.
- 49 Srovnej Tadeusz Kozaczewski – Hanna Kozaczewska-Golasz, *Portale trzynastowiecznej architektury na Śląsku*, Wroslaw 2009. V samotném Slezsku najdeme analogické prvky k Dolním Loučkám na portálech v lokalitách Stary Grodków, Prusy, Lwówek Śląski nebo Pogorzela, jež jsou datovány do 3. čtvrtiny 13. století.
- 50 Datace týkající se lokalit v Rakousku jsou přebírány zejména z knih: Hermann Fillitz (ed.), *Geschichte der bildenden Kunst in Österreich 1. Früh- und Hochmittelalter*, München – London – New York 1998. – Günter Brucher (ed.), *Geschichte der bildenden Kunst in Österreich 2. Gotik*, München – London – New York 2000.
- 51 Kalinová (pozn. 23), s. 43.
- 52 Stanislava Kondelíková, *Kostel a dvorec v Deblíně u Tišnova* (diplomová práce FF MU), Brno 1981, s. 29. – Alena Kalinová, Deblín (okr. Brno-venkov), farní kostel sv. Mikuláše, Výzkum románské architektury na Moravě IV. *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity F* 28–29, 1984–1985, s. 32–33.
- 53 Josef Unger, Jak vypadal kostel v Brně na Petrově ve 13. století, *Pravěk NŘ* 4, 1993, s. 293.

SUMMARY

Architectural transformations in the portal and the church of St. Martin in Dolní Loučky

Aleš Flídr

It is highly probable that there used to be a relatively large portal in the southern wall of the church in Loučky, which can most likely be dated to the period after the middle of the 13th century. It contained at least three profiled recesses completed by pillars. This entrance was created in an attempt to increase the prestige of the wealthy and powerful family of the Lords of Deblín. In the second half of the 15th century this portal was removed and transferred to the front wall of the western tower, which in all probability was also part of the oldest phase of the construction of the church. After being moved to its present location, the portal seems to have been reduced in size because of the lack of space. Either the appearance of the archivolt was changed from a semicircle to a pointed arch, or the original broken shape was simply

modified. In order to heighten the aesthetic impact, early Gothic capitals were inserted into the architecture of the portal. The capitals had been manufactured in the workshop of the Porta Coeli monastery in Předklášteří near Tišnov, and the builders in Loučky obtained them from damaged buildings in nearby sites (Předklášteří, Doubravník, etc.). Alternatively, it is also possible that the Předklášteří workshop had already supplied the capitals to Dolní Loučky in the mid-13th century. The material of the tympanum that was inserted into the arch of the archivolt corresponds to that of the capitals, and thus should have been early Gothic. However, the way the reliefs on it are fashioned gives rise to the strong suspicion that it was either cut in two at the time it was inserted into the portal, or else re-shaped after an older model. At the same time, the entire portal was enhanced by a shouldered-arch reveal, a feature that was completely modern at the time. The stonemasons who moved the old portal to its new position in the second half of the 15th century could not avoid some changes that were required by the new setting and different architectural principles, but nevertheless they managed to preserve the original appearance of the edifice, for which there exist many contemporary parallels.

Figures: **1 – Ground plan** – the late Romanesque part is marked in black, the Gothic part is hatched, and the unmarked masonry is Baroque. Dolní Loučky, church of St. Martin; **2 – Western façade.** Dolní Loučky, church of St. Martin; **3 – Interior.** Dolní Loučky, church of St. Martin; **4 – Mediaeval plaster protruding above the Baroque vaulting of the nave.** Dolní Loučky, church of St. Martin; **5 – Detail of the polygonal eastern end.** Dolní Loučky, church of St. Martin; **6 – Report dated 16. 6. 1955 on the repair of the church.** Dolní Loučky, church of St. Martin; **7 – Western portal, overall view.** Dolní Loučky, church of St. Martin; **8 – Western portal, northern capitals.** Dolní Loučky, church of St. Martin; **9 – Western portal, northern bases.** Dolní Loučky, church of St. Martin; **10 – Western portal, southern capitals.** Dolní Loučky, church of St. Martin; **11 – Western portal, southern bases.** Dolní Loučky, church of St. Martin; **12 – Western portal, tympanum.** Dolní Loučky, church of St. Martin; **13 – Block jamb in the cemetery.** Dolní Loučky, church of St. Martin; **14 – Block jamb in the cemetery wall.** Dolní Loučky, church of St. Martin; **15 – Shaped ashlars in the cemetery wall.** Dolní Loučky, church of St. Martin; **16 – Fragment of pillar in the cemetery wall.** Dolní Loučky, church of St. Martin